

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 26

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2024

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETO ŠIAULIŲ AKADEMIJA

PROF. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

AKAD. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

PROF. HABIL. DR. *Pēteris Vanags* (kalbotyra / linguistics),
LATVIJAS UNIVERSITĀTE, RĪGA,
STOCKHOLMS UNIVERSITET

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Wiesław Wydra* (filologija / philology,
knygos istorija / book history),
UNIwersytet Adama Mickiewicza, POZNAŃ

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Birutė Triškaitė

Prūsijos Lietuvos kunigų 1660 m. vasario 26 d. laiškas
dėl Danieliaus Kleino giesmyno ○ 9

Birutė Kabašinskaitė

Dar kartą apie *Mišiolo* (1501) glosas ○ 33

Ona Aleknavičienė

Jono Bretkūno *Postilė* (1591) Lietuvos nacionalinėje
Martyno Mažvydo bibliotekoje (2024) ○ 51

Markus Falk, Felix Thies

Die christlichen Grundgebete im Altlitauischen II. Das *Apostolische Credo* ○ 75

Wolfgang Hock, Henrik Hornecker

Schiffsbautermini aus der Handschrift
von Chylińskis *NOVUM TESTAMENTUM* ○ 137

Giedrius Subačius

Simono Daukanto bendradarbiavimo su Mikalojumi Akelaičiu rankraščiai
(1858–1859, 1860–1864) ○ 169

Veronika Girininkaitė

Mykolo Miežinio žodyno rankraštis Vilniaus universiteto bibliotekoje ○ 235

Jurgita Venckienė

Gramatyka Litewska początkowa (1902): santykis su ankstesniais
Juliaus Šykopo lietuvių kalbos gramatikos leidimais ○ 253

Reda Griškaitė

Turovo evangelijos leidėjas Piotras Hildebrantas (1865–1871) ○ 275

Olga Mastianica

Tautinių bendruomenių žiniasklaidos poreikių legalizavimas Vilniuje
1903–1905 m.: lūkesčiai ir galimybės ○ 363

Recenzijos (Reviews)

Jūratė Kiaupienė

Recenzuojama: Kęstutis Gudmantas (par.),
Lietuvos ir Žemaičių Didžiosios Kunigaikštystės metraštis,
monografinis tyrimas ir kritinis leidimas, 2024 o 393

Regina Koženiauskienė

Recenzuojama: Asta Vaškelienė,
Palemono miestui ir pasauliui. XVIII amžiaus Lietuvos lotyniškoji proginė literatūra,
monografija, 2024 o 397

Vasilijus Safronovas

Recenzuojama: Žavinta Sidabraitė, Birutė Triškaitė,
Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos 1.
Vienos šeimos istorija: Mielckes vs. Milkai, monografija, 2022;
Birutė Triškaitė, Žavinta Sidabraitė (par.),
Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos 2.
Dokumentinis Milkų šeimos palikimas = Die Hintergründe
der lituanistischen Bewegung im 18. Jahrhundert in Preußen 2.
Das dokumentarische Erbe der Familie Mielcke, 2019 o 403

Juozapas Paškauskas

Recenzuojama: Jolita Mulevičiūtė,
Regos politika. Lietuva Rusijos imperijoje, 2024 o 409

Viktorija Šeina

Recenzuojama: Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas,
Kražių skerdynės 1893 m. lapkričio 10 d., 2022 o 413

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Regina Venckutė (sud., red.),
Pirmiausia aš buvau mokytojas...: Jonas Balkevičius, 2024 o 421

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Kotryna Rekašiūtė

Mokslinis seminaras *Danieliaus Kleino lietuvių kalbos gramatikos:*
XVII–XIX a. kūrėjų dialogas ir lingvistinių idėjų slinkty o 431

Simon Fries, Henrik Hornecker, Simon Moll

Conference Report: *Zeitenwende im Baltikum und in der Baltistik*
(Turning Times in the Baltics and in Baltic Studies) o 437

Viktorija Šeina

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Vilnius

Recenzuojama:

Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas, *Kražių skerdynės 1893 m. lapkričio 10 d.*

Vilnius: Lietuvos istorijos institutas,
2022, 767 p. ISBN 978-609-8314-23-6

Istorikų Dariaus Staliūno ir Dangiuro Mačiulio monografija *Kražių skerdynės 1893 m. lapkričio 10 d.* susideda iš dviejų dalių: konkretaus istorinio įvykio ir jo konteksto rekonstrukcijos bei šio įvykio recepcijos ir atminimo nuo XIX a. pabaigos iki šių dienų. Jau vien ši chronologinė apimtis rodo platų tyrimo užmojų. O gylio jam suteikia itin kruopščiai išanalizuotos visos su Kražių bažnyčios gynimu susijusios problemos, neaiškumai, išsiskiriančios istoriografinės interpretacijos ir vertinimai.

Pažintį su naujuoju Kražių bažnyčios gynimo tyrimu pradėjau nuo tų pačių autorių parengto šaltinio *1893 metų Kražių skerdynės: Senelių prisiminimai*¹. Jis išėjo atsikira knyga, bet, mano požiūriu, yra neatskiriama čia recenzuojamo tyrimo dalis. Tiesa, monografijoje yra pateikta nemažai citatų iš Kražių bažnyčios gynėjų atsiminimų, vis dėlto ši šaltinį labai verta perskaityti visą ištisai.

Net sunku patikėti, kad antropologine prasme tokie vertingi kraštotyrimo Antano Rimkaus-Šlinskio kone prieš šimtmetį (1938–1940) surinkti 46 anuomet dar gyvų Kražių bažnyčios gynėjų atsiminimai pasirodė tik dabar. Tiesa, atsiminimų fragmentai buvo publikuoti tarpukario spaudoje, bet visų Rimkaus-Šlinskio surinktų atsiminimų leidimą su solidžiu įvadu ir moksliniais komentarais parengė būtent Staliūnas su Mačiuliu. Pastarojo parašytame įvade lakoniškai, bet labai tiksliai ir objektyviai plačiajam skaitytojų ratui paaiškinta Kražių bažnyčios gynimo ir šio konkretaus šaltinio rengimo istorija. Nespecialistui pritaikyti ir itin išsamūs šaltinio komentarai, kuriais paaiškinti visi istorizmai ir tarmybės, komentuojami bažnytiniai terminai,

¹ *1893 metų Kražių skerdynės: Senelių prisiminimai*, sudarė Antanas Rimkus-Šlinskis, parengė Dangiras Mačiulis ir Darius Sta-

liūnas, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022.

religinių švenčių pavadinimai ir kitos mažiau žinomos istorinės realijos, surinkti archyviniai duomenys ir iš publikuotų šaltinių surinkti faktai apie atsiminimuose minimus asmenis, pateikti samprotavimai dėl vieno ar kito atsiminimuose minimo fakto tikėtumo. *1893 metų Kražių skerdynės: Senelių prisiminimai* galėtų būti pavyzdžiu studentams ar pradedantiems tyrėjams, kaip dera rengti istorinius šaltinius, idant jie būtų paskaitomi istorijos mokytojams, gimnazistams ar šiaip istorija besidomintiems, bet kartu atitiktų aukščiausius akademinės šaltinių leidybos reikalavimus.

1893 metų Kražių skerdynės: Senelių prisiminimai koreguoja ligšiolinį (bent jau mano) įsivaizdavimą apie minėtą istorinį įvykį. Tarkim, gerokai netikėta, kad šiuose įvykiuose itin svarbų vaidmenį (ypač pirmojoje konflikto fazėje – prieš pasirodant žandarams) atliko moterys. Atsiminimų scena, kurioje davatkos tikraja to žodžio prasme pargriauna ir apkulia kunigą, bandantį išnešti iš bažnyčios Švenčiausiąjį Sakramentą, griaua išankstinį (galimai grožinės literatūros įtvirtintą) kunigo kaip neliečiamo asmens vaizdinį XIX a. pabaigos kaimiškojoje Lietuvoje. Kražiškiai ne tik nepaklūsta kunigų raginimui geruoju leisti uždaryti bažnyčią, bet panaudoja jėgą prieš patį kunigą, bandantį jėga prasibrauti pro tikinčiuosius. Beje, šią situaciją labai išsamiai savo monografijoje komentuoja Staliūnas ir Mačiulis, aiškindami, kokios aplinkybės lėmė tokį, švelniai tariant, nepagarbų tikinčiųjų santykį su kunigu. Tad šaltinis ir tyrimas, kaip jau minėjau, yra labai glaudžiai susiję ir būtų daug prarandama tiek skaitant šaltinį be tyrimo, tiek ir atvirkščiai.

Kražių bažnyčios gynėjų atsiminimai suteikia ir daugiau naujų štrichų XIX a. pabaigos Žemaitijos visuomenės paveikslui. Tarkim, galima išankstinį įsivaizdavimą apie izoliuotai viena nuo kitos gyvenančias tautines ir konfesines šio krašto bendruomenes koreguoja liudijimai, kad nuo kazokų bėgančius bažnyčios gynėjus priglaudė, slėpė vietiniai miestelio žydai. Maža to, kadangi „maištininkų“ ieškota dar ilgai po įvykių, dauguma jų slapstėsi, kurį laiką negrįžo į savo namus, o jų būstus ir gyvulius prižiūrėjo kaimynai žydai. Ir atvirkščiai – atsiminimuose griauamas įsivaizdavimas apie pačių lietuvių, katalikų solidarumą bėdoje: suimtų ir įkalintų bažnyčios gynėjų „turtą žmonės išėikvojo. Kai iš kalėjimo parėjo – nieko neberado. Žmonės drašiai viską eikvojo sakydami: 'Jie pakėlė ranką prieš karalių, jų jau daugiau nebesulauksi.'“²

Knygoje *1893 metų Kražių skerdynės: Senelių prisiminimai* vaizdžiai atsiskleidžia dviejų epochų išsiskyrimas. Antai 1938–1940 m. Kražių bažnyčios gynėjų liudijimus užrašinėjęs jaunosios kartos katalikų veikėjas Antanas Rimkus-Šlinskis pokalbį kreipė tarpukariu paastrėjusia tautinės (lietuvių ir lenkų) konfrontacijos linkme. Įdomu, kad atsakydami į šį klausimą visi amžininkai tvirtino, jog tautinis klausimas bažnyčios gynimo metu neturėjęs reikšmės. Lygiai nesvarbi buvusi socialinė perskyra: dalis vietos dvarininkų rėmė bažnyčios gynėjus maistu, teismo proceso metu mokėjo už advokatus. Net ir tiems (lenkų) dvarininkams, kurie prie bažnyčios gynimo niekaip neprisidėjo, atsiminimuose nejusti jokios neapykantos.

² *1893 metų Kražių skerdynės: Senelių prisiminimai*, 2022, 130.

Įdomūs ir paties atsiminimus užrašiusiojo komentarai. Kartais jie gana emocingi ir mažai susiję su atsiminimų turiniu. Pavyzdžiui, pamatęs, kokiame varge gyvena viena iš Kražių bažnyčios gynėjų, Rimkus-Šlinskis leidžiasi į svarstymus apie savo gyvenamojo meto (XX a. 4-ojo dešimtmečio) socialinę nelygybę: „O varge! Gi turįs dvarą ir gaunąs algą ministras Kaune dar gauna po kelis šimtus pensijos. Ar tai neturi ateiti ir antros ir dar žiauresnės Skerdynės?“³. Antropologų dėmesio verti ir užrašinėtojo pasvarstymai apie tai, kad vyrų atsiminimai patikimesni nei moterų⁴.

Grįžtant prie šios recenzijos tiesioginio objekto – monografijos *Kražių skerdynės 1893 m. lapkričio 10 d.* – verta pradėti nuo knygos autorių užsibrėžto tyrimo tikslo. Vienas pozityviausių ne tik šio, bet ir ankstesnių Staliūno bei Mačiulio mokslinių darbų⁵ bruožų yra tas, kad jokių istorinių faktų ar aplinkybių jie nepriima kaip savime suprantamų ar nevertų gilintis. Nors iš pirmo žvilgsnio Kražių bažnyčios gynimas atrodo lietuvių visuomenei neblogai žinomas istorinis faktas, jau pačia tyrimą inspiravusių klausimų gausa bei keliamų problemų pobūdžiu knygos autoriai parodo, kiek nedaug žinoma apie minėtą įvykį ir kokia nepatikima dalis ligi šiol skelbtos informacijos apie „Kražių skerdynes“.

Pirmiausia, niekada anksčiau nebuvo atsakyta į klausimą, kodėl buvusioje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijoje XIX a. antrojoje pusėje vykę kitų katalikų bažnyčių ir vienuolynų uždarymai nesukėlė masinio vietos gyventojų pasipriešinimo, kaip nutiko Kražiuose ir Kęstaičiuose. (Pastarasis incidentas taip pat išsamiai išnagrinėtas monografijoje.) Kodėl imperatoriaus įsakymo uždaryti Kražių bažnyčią vykdymas užtruko neįprastai ilgai? Kodėl „maištininkų“ teismas vyko ne Kaune (Kražiai priklausė Kauno gubernijai), bet Vilniuje? Kodėl nuteistieji sulaukė caro malonės? Netgi „Kražių skerdynių“ vardą nulėmęs kazokų smurto mastas ligi šiol nebuvo tiksliai įvertintas. Žuvusiųjų skaičiai įvairiuose šaltiniuose svyruoja nuo devynių iki šimtų aukų, o kai kurie įvykį aprašiusieji teigė, kad aukų apskritai nebuvo. Kodėl mus pasiekusios žinios apie Kražių bažnyčios gynimą yra neišsamios ir dargi neretai prieštaringos – į šį klausimą atsako antroji tyrimo dalis, kurioje analizuojamas Lietuvoje ir svetur konstruotas šio įvykio pasakojimas.

Knygos autorių iškeltų klausimų ir problemų kiekis bei gylis lėmė milžinišką tyrimui pasitelktų šaltinių imtį ir išties grandiozinį nuveikto darbo mastą: knygos apimtis – pusseptinto šimto puslapių, mokslinės literatūros ir publikuotų šaltinių sąrašas apima 65 puslapius, o kur dar archyviniai šaltiniai, surinkti iš 64 Lietuvos bei užsienio atminties institucijų.

3 1893 metų Kražių skerdynės: Senelių prisiminimai, 2022, 59.

4 1893 metų Kražių skerdynės: Senelių prisiminimai, 2022, 87.

5 Išvardyti visą ligšiolinę šių prityrusių istorikų darbų bibliografiją užimtų per daug vietos, bet verta paminėti jų bendrus tyrimus: Dangiras Mačiulis, Rimvydas Pet-

rauskas, Darius Staliūnas, *Kas laimėjo Žalgirio mūšį?: Istorinio paveldo dalybos Vidurio ir Rytų Europoje*, Vilnius: Mintis, 2012; Dangiras Mačiulis, Darius Staliūnas, *Vilnius – Lietuvos sostinė: Problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940 m.)*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2015.

Monografijos įvadinėje dalyje suformuluota metodologinė prieiga per konkretaus įvykio mikroistoriją analizuoti makroistorijos procesus (p. 18). Čia taip pat įvedami ir kiti tyrimui pasitelkti teoriniai konceptai. Vienas jų – tapatybės ideologija. Kražių bažnyčios gynimas, taip pat vėliau suformuotas jo istorinis naratyvas knygoje pasitarnauja grupinio konkrečios bendruomenės vaizdinio ar savivaizdžio (lietuviai, lenkai, žemaičiai, katalikai) rekonstrukcijai. Tyrime įžengiama ir į mentaliteto istoriją: Kražių bažnyčios gynėjų veiksmai analizuojami taikant įsivaizduojamo teisingumo konceptą. Itin veiksmingai ši prieiga pasireiškia išvadų dalyje, kai detaliūs empirinės istorinio įvykio rekonstrukcijos rezultatai yra apmaštomai teoriniame socialinio konflikto metalygmenyje (p. 656–661).

Pirmąją monografijos dalį „Įvykis“ (p. 29–157) parengė vienas didžiausių įdirbių tarptautiniu mastu sukaupęs XIX a. Rusijos imperijos tautinės ir konfesinės politikos tyrėjas Staliūnas. Nors, kaip matyti iš knygoje pateiktos informacijos, Lietuvos mokslo taryba tyrimą finansavo nuo 2020 m., monografijoje atskleista plati Šiaurės vakarų krašte carinės administracijos vykdyto katalikų religinių praktikų ribojimo istorija yra ne poros metų, o dešimtmetį ar ilgiau nuosekliai vykdyto šios srities tyrimo rezultatas. Tad nors turime reikalą su konkretaus istorinio įvykio analize, jos konteksto plotis ir gylis aprėpia kone visą po 1831 m. sukilimo prasidėjusių Katalikų bažnyčios veiklos Šiaurės vakarų krašte suvaržymų ir priešinimosi jiems panoramą.

Savo tyrimo dalį Staliūnas pradeda itin detalai nušviesdamas ligšiolinę istorikų diskusiją įvairiais su Kražių įvykiu susijusiais klausimais ir argumentuotai paaiškindamas savą poziciją aptartais klausimais. Vėliau imasi pristatyti analizuojamam įvykiui artimą atvejį, kai sutelktomis dvasininkų ir parapijiečių pastangomis XIX a. 7-ajame dešimtmetyje pavyko atšaukti imperatoriaus sprendimą uždaryti vienuolynui priklausiusią bažnyčią Tytuvėnuose. Šis ekskursas pasitarnauja tyrimui kaip kražiškių viltis, kad jiems pavyksią pakeisti imperatoriaus sprendimą, galimai motyvavęs precedentas. Itin detaliai išanalizuotas kitas kražiškiams turėjęs būti žinomas Kęstaičių vienuolyno bažnyčios uždarymas. Visi knygoje pateikti Kražių incidentui artimi įvykiai padeda suprasti, kokia buvo nusistovėjusi bažnyčių uždarymo sprendimų priėmimo ir įgyvendinimo tvarka. Toliau gi tekste aiškinamasi, kaip Kražių atveju toji tvarka buvo pažeista ir kokią įtaką tai turėjo tragiškai vienuolyno bažnyčios uždarymo baigčiai. Taigi šios knygos autoriai nesitenkina „paprastu atsakymu“, kad „Kražių skerdynes“ lėmė žiauri ir neteisinga caro valdžia, bet ėmėsi detaliai analizuoti visus 1893 m. lapkričio 10 d. smurto protrūkį nulemti galėjusius administracinius procedūrinius veiksmus, jų priežastis ir pasekmes. Ši analizė atveda juos prie išvados, kad Kražių incidentas nebūtų įvykęs, jei Rusijos imperijos administracinis aparatas būtų funkcionavęs taip pat sklandžiai, kaip uždarinėjant vienuolynus ir bažnyčias iš karto po sukilimų (p. 80).

Papildomą intrigą pasakojime apie carinės administracijos vaidmenį Kražių bažnyčios incidente Staliūnas įveda valdančią sistemą atskleisdamas ne kaip beveidį monolitą, o kaip vidinių prieštarų veikiamą struktūrą (centrinė *vs.* vietos valdžia, Vidaus reikalų ministerija [ir kazokai] *vs.* Teisingumo ministerija). Tokiu būdu vie-

no istorinio įvykio analizė praskleidžia visą Romanovų imperijos valdžios funkcionavimo mechanizmą, o sukauptas įdirbis XIX a. antrosios pusės Rusijos tyrimų srityje leido Staliūnui pagrįstai spręsti, kiek vienas ar kitas Kražių incidente ir vėliau vykusiame teismo procese dalyvavusių caro tarnautojų elgesys buvo tipiškas visos imperijos mastu.

Detaliai atkūręs visą įvykių eigą iš carinės administracijos pusės, toliau Staliūnas imasi nagrinėti bažnyčios gynėjų elgesio prielaidas ir motyvus. Kodėl jie priėmė vienokius ar kitokius sprendimus? Kaip matė bendrą situaciją, kokia informacija disponavo ir kuo rėmėsi priimdami sprendimus? Atskiro dėmesio Kražių bažnyčios gynimo istorijoje susilaukė ir vietos davatkų vaidmuo arba tai, ką Staliūnas vadina davatkų improvizacija, kai jos ėmėsi veikti ne pagal parapijos maršalkų nurodymus, bet savo pačių nuožiūra.

Kaip matome iš atlikto tyrimo, Kražių bažnyčios gynimas tiek pagal trukmę, tiek ir pagal priešinimosi mastą buvo unikalus, gausiai dokumentuotas atvejis XIX a. antrosios pusės Lietuvoje. Išlikę apklausų protokolai, teismo posėdžio aprašymai, vidinis carinės administracijos susirašinėjimas bei liudininkų atsiminimai suteikė tyrėjams galimybę šio atvejo pagrindu kelti mokslines hipotezes apskritai apie to meto Lietuvos provincijos gyventojų pasaulėžiūrą ir elgesio modelius. Viena tokių yra kražiškių solidarumas: kaimynai, pažįstami ir giminės kaltinamiesiems suteikė neretai akivaizdžiai melagingą alibi. (Nors, kaip žinome iš amžininkų atsiminimų, šis solidarumas nebuvo visuotinis, minimi nuteistų kaimynų turto grobstymo atvejai.) Kita svarbi Staliūno įžvalga, kad tikintieji gynė ne tik katalikų tikėjimą kaip tokią, bet visų pirma savą (t. y. bendruomenės aukomis statytą ir išlaikytą) bažnyčią, prie kurios buvo emociškai prisirišę. Knygoje taip pat pastebima, kad tikintieji reiškė nepasitenkinimą ne caro valdžia apskritai, o būtent vietos administracijos sprendimais ir elgesiu. Ligšiolinį „Kražių skerdynių“ pasakojimą svariai koreguoja ir Staliūno prieita išvada, kad bažnyčios gynėjai neturėję tautinių (lietuvybės gynimo) tikslų, veikė išimtinai kaip religinė bendruomenė.

Pagaliau pirmą kartą buvo detaliai išanalizuoti visi periodikoje ar kitur nurodyti „Kražių skerdynių“ metu ar iš karto po to žuvusiųjų atvejai. Remdamasis archyviniais carinės Rusijos administracijos dokumentais ir Šiluvos dekanato bažnyčios mirties metrikų knygomis Staliūnas išnagrinėjo 27 asmenų galimą mirties priežastį ir datą bei nustatė, kad nė viena iš spaudoje nurodytų Kražių incidento aukų nežuvo incidento dieną. Kita vertus, tyrimas parodė, kad apie dešimt bažnyčių gynusių ir sužeidimus patyrusių asmenų mirė praėjus kelioms dienoms, savaitėms ar mėnesiams po 1893 m. lapkričio 10 d. įvykio. Taigi Kražių incidento aukų analizė leidžia kvestionuoti įsigalėjusį „skerdynių“ pavadinimą. Patys monografijos autoriai vengia šio žodžio, vietoj jo renkasi neutraleresnius – *bažnyčios gynimo*, *incidento* ir panašius terminus. Kita vertus, knygos antrašte pasirinktas „Kražių skerdynių“ pavadinimas, mat monografijoje rekonstruojamas ne tik šis tragiškas įvykis, bet ir vėliau susiformavęs jo naratyvas, kuriame kaip tik ir akcentuotas skerdynėmis įvardytas kazokų žiaurumas.

Dar vienas šio tyrimo privalumas yra tas, kad Staliūnas neapsiriboja institucinių praktikų analize, bet atsižvelgia į „žmogiškąjį faktorių“, t. y. nagrinėja konkretaus carinės administracijos tarnautojo, dvasininko ar bažnyčios gynėjo poelgius bei juos nulėmusias pažiūras ir situacijos vertinimą. Šis tyrimas lygintinas su knygos teminems užsklandoms panaudota Zygmunto Jakubowksio litografija. Ji talpina visą batalinę Kražių incidento sceną (besiginantys, bėgantys ir upelyje skęstantys bažnyčios gynėjai ir raiti bei ginkluoti kazokai) su plačia vietovės panorama, bet yra tokia preciziškai detali, kad joje gali įžiūrėti smulčiausias detales – munduro sagas, rožančiaus karoliukus. Lygiai taip ir šis tyrimas: viena vertus, užgriebia platų kontekstą (tarkim, nagrinėjama, kaip Kražių incidentas paveikė Rusijos ir Vatikano santykius), antra vertus, labai detalčiai rekonstruoja Kražių incidento ir vėliau vykusio teismo proceso dalyvių portretus (pavyzdžiui, pagal amžininkų atsiminimus ir turto sąrašą sudaryta kunigo Renadskio asmens charakteristika, p. 176). Svarbu akcentuoti, kad minėti portretai nėra savitiksliai, jie pasitarnauja aiškinantis konkretaus carinės valdžios institucijos tarnautojo ar dvasininko priimtų sprendimų motyvus.

Tiesa, reikėtų paminėti, kad ne visi tyrimo kontekstai yra vienodai svarbūs ir būtini. Tarkim, visų panašiu metu ar anksčiau atliktų bažnyčios remonto ir statybų atvejų suminėjimas knygoje atrodo perteklinis (p. 139–151). Regis, būtų pakakę pateikti skaitytojams bendrą tokių atvejų praktiką užuot detalčiai vardijus juos visus. Kita vertus, net ir tokie, atrodytų, perdėm išplėtoti ekskursai pagrįsti tuo, kad patvirtina Kražių bažnyčios uždarymo atveju fiksuotą skirtingą centrinės ir vietinės valdžios požiūrį į Šiaurės vakarų krašto valdymo problemas.

Antrąją monografijos dalį („Vaizdinys“, p. 287–652), kurioje įvairiais rakursais analizuojamas „Kražių skerdynių“ vaizdinys arba pasakojimas spaudoje, dokumentinėje ir grožinėje literatūroje, dailėje, liaudies dainose, amžininkų ir jų ainių atsiminimuose, parengė vienas iš kolektyvinės atminties tyrimo pradininkų Lietuvoje Dangiras Mačiulis. Kaip ir pirmoji monografijos dalis, „Kražių skerdynių“ vaizdinio analizė stebina savo detalumu, šaltinių imtimi bei plačiai užgriebtu kontekstu. Antai Mačiulis lygina Kražių incidento atminimą net tik su Kęstaičių atveju, bet ir su panašiais unitų bažnyčių gynimo atvejais bei šiuolaikine jų atmintimi dabartinėje Lenkijoje; net apklausė unitų bažnyčias gynusiųjų įamžinimu besirūpinančius šios šalies visuomenininkus.

Mačiulis vaizdžiai parodo, kaip konkrečiame šaltinyje paminėta istorinio įvykio eiga vėliau patenka į svarbiausių pasaulio naujienų agentūrų suvestines ir pasklinda po visą pasaulį. Iš tikrųjų sunku buvo įsivaizduoti, kad toks, atrodytų, lokalus incidentas galėjo pasiekti net Japonijos ar Puerto Riko spaudą. Mačiulis ne tik atskleidžia informacinių pranešimų paplitimą ir pobūdį, bet sieja juos su politiniu to krašto kontekstu (politinės sąjungos to meto Europoje, Rusijos įvaizdis, rasių teorija ir kt.). Itin įdomi (galbūt dėl šiandienos aktualijų) man pasirodė tyrimo gija, analizuojanti, kaip Kražių įvykių pasakojimas XIX a. pabaigos pasaulio spaudoje prisidėjo prie Romanovų imperijos viešojo įvaizdžio orientalizavimo Vakarų Europoje ir JAV.

Būtent šioje knygos dalyje aiškiamasi ir skerdynių termino priskyrimas Kražių įvykiams. Atkūres pasaulio įvykių kontekstą, kuriame pasirodė informacija apie kazo-
kų smurtą prieš katalikų bažnyčios gynėjus, Mačiulis įtikinamai parodė, kad efektingo
Kražių incidento įvardijimo ieškota ne tik anticarinės propagandos tikslais, bet ir ban-
dant konkuruoti dėl skaitytojų dėmesio užsienyje: „Noras būti tokia pat auka kaip ar-
mėnai ir sulaukti atjautos bei užtarimo pasaulyje galėjo tapti papildoma paskata pasi-
rinkti tokį patį terminą, kuris vartotas aprašant smurtą prieš armėnus“ (p. 319).

Kaip ir Staliūnas, Mačiulis siekia per vieno konkretaus istorinio įvykio vaizdinio
rekonstrukciją užčiuopti konkretaus meto visuomenės mąstymo, mentaliteto bruožus.
Antai analizuodamas XIX a. pabaigos lietuvių spaudoje ryškėjantį itin neigiamą len-
kų ar vokiečių kilmės carinės administracijos tarnautojų vertinimą, jis daro prielaidas
apie tautinėmis ir (ar) religinėmis kategorijomis mąstančio žmogaus požiūrį į savo
„prigimtinės“ tautos ar tikėjimo atsisakiusį individą (p. 330).

Daugiau kaip šimtmetį aprėpianti tyrimo perspektyva sudaro galimybę pažvelg-
ti į „Kražių skerdynių“ vaizdinio raidą. Antai iš karto po įvykio bažnyčios gynėjai
lietuviškuose šaltiniuose buvo identifikuojami kaip katalikai. Tarpukariu imta juos
griežčiau apibrėžti kaip lietuvius, o šiandienos pasakojime ryškinama jų žemaitiško-
ji tapatybė. Savotiškai siaurėja ir paties įvykio samprata: nuo tikėjimo, lietuviybės
gynimo link iki žemaitiško užsispyrimo apraiškos (p. 652). Fiksuoja Mačiulis ir lie-
tuviškojo bei lenkiškojo (pastarasis nunyko XX a. viduryje) pasakojimų išsiskyrimą
bei konkurenciją dėl Kražių atminties: lenkiškajame diskurse Kražių bažnyčios gy-
nėjai buvo matomi kaip XIX a. sukilimų prieš Rusiją tęsėjai, o lietuviškajame – kaip
tautiškumo gynėjai, kovotojai prieš rusifikaciją (p. 649).

Mačiulis išradingai sprendžia kolektyvinio atminimo tyrimams kylančius iššūkius.
Antai siekdamas išsiaiškinti, kokį poveikį Kražių incidentas galėjo padaryti lietuvių
požiūriui į Rusijos imperatorių, jis remiasi teismo bylų už caro įžeidimą statistika,
nelegalios lietuviškos spaudos sulaikymo dinamika (analizuodamas, kokią konfis-
kuotų leidinių dalį sudarė pasakojimai apie Kražių įvykius), taip pat išaugusiu lie-
tuvių prašymų atšaukti draudimą publikuoti lietuviškus leidinius lotyniškais rašme-
nimis skaičiumi. „Kražių skerdynių“ poveikiui tirti knygoje pasitelkti ir egodoku-
mentai. Be abejonės, labiausiai intriguojantis atradimas – Felikso Dzeržinskio laiškas,
kuriame jis teigia esą „Kražių skerdynės“ jam tapusios vienu iš carinės priespaudos
simbolių, pastūmėjusių rinktis revoliucionieriaus kelią.

Abejonių antrojeje monografijos dalyje kelia nebent ekskursas į Kražių kolegijos
atminimą sovietmečio ir šiuolaikinėje Lietuvoje. Jis grindžiamas Kražių kolegijos ir
bažnyčios gynimo pasakojimų konkurencija istorinėje šio miestelio atmintyje ir repre-
zentacijoje. Nesu įsigilinsi į šią temą, bet iš monografijoje pateiktų faktų susidaro
įspūdis, kad šiedu pasakojimai nebūtinai konkuruoja, gal veikiau papildo vienas kitą.
Nors knygoje akcentuojama, kad vienas pasakojimas orientuotas į švietimo istoriją,
kitas – į tikėjimo teisių gynimą, iš tikrųjų juk ir kolegija buvo įkurta jėzuitų, taigi taip
pat susijusi su katalikybės plėtra Žemaitijoje. Be to, kiekvienai vietai svarbu paro-
dyti kuo gilesnes savo šaknis, todėl visai natūralus atrodo šiuolaikinių Kražių grėži-

masis į senesnę istoriją menančią kolegiją nei „skerdynės“. Kad ir kaip ten būtų, net ir rašydamas apie šiuolaikinius Kražius Mačiulis išlieka labai įdėmus visoms su Kražių bažnyčios gynimu susijusioms realijoms. Tarkim, 1993 m. sukurto miestelio herbo analizė jau nebėra istorinis, bet veikiau kultūrologinis tyrimas: herbe pavaizduotą po arkangelo Mykolo kojomis gulintį velnią Mačiulis vykusiai susieja su XIX a. pabaigoje išplitusiu Kražių gynėjus baudusių kazokų kaip šėtono tarnų vaizdiniu.

Apibendrinama akcentuočiau, kad monografijos autoriai įdėmiai išanalizavo ne tik patį Kražių bažnyčios gynimą, bet visas aplinkybes, kurios privedė prie tragiškos šio įvykio baigties, taip pat šio incidento poveikį imperijos konfesinei politikai. XX a. susiklosčiusį Kražių įvykių pasakojimą reikšmingai koreguoja tyrimo išvada, kad bažnyčios gynėjai neturėjo jokių su nacionalizmo ideologija sietinų siekių. Užuo tradiciškai bandę įtalpinti Kražių bažnyčios gynimą į tautinio judėjimo pasakojimą, tikinčiųjų elgesiui paaiškinti tyrėjai pasitelkė įsivaizduojamos socialinės sutarties koncepciją. Pabaigoje negalima nepaminėti itin aukštos šio leidinio poligrafinės kokybės. Knygą puošia galybė anksčiau nepublikuotų, iš įvairiausių archyvų ir muziejų surinktų iliustracijų, tad ji teikia malonumą ne tik protui, bet ir akims (knygos dizainas Danutės Šmitienės).

Literatūra:

1893 metų Kražių skerdynės: Senelių prisiminimai, sudarė Antanas Rimkus-Šlinskis, parengė Dangiras Mačiulis ir Darius Staliūnas, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2022.

VIKTORIJA ŠEINA

Gauta 2024 m. balandžio 8 d.

Moderniosios literatūros skyrius

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Antakalnio g. 6

LT-10208 Vilnius, Lietuva

el. p.: seina@lti.lt